



ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi  
Issn: 1309-9302 <http://sobiad.odu.edu.tr>  
Cilt: 3 Sayı: 5 Haziran 2012

## BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TEMELLERİ ATILIRKEN SİYASİ MEŞRUIYET SÜRECİ

*“POLITICAL LEGISLATION PROCESS DURING THE FOUNDATION OF GREAT  
SALDJUKIAN EMPIRE”*

Ergin AYAN\*

### Özet

Selçukluların Türk-İslâm tarihinde sosyal, siyasal ve kültürel anlamda çok derin tesirlerinin olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Çok umumi hatlarıyla on birinci ve on dördüncü yüzyıllar arasında etkili olup, İslâm dünyasının yeniden kurulması sonucunu ortaya çıkaran siyasî teşekküller, Selçuklu devletleri olmuşlardır. Fakat, Selçukluların sınırsız hayranlığımızı kazanmalarındaki en önemli pay, Türk-İslâm tarihinde oynamış oldukları mühim rolle beraber, kuruluşlarından itibaren adım adım izledikleri meşruiyet siyasetidir. Bu çalışmamızda Selçukluların meşruiyet sürecini ele almamızın en önemli nedeni kaynaklardaki, İslâm sınırları içerisindeki emîrlik, sultanlık veya diğer yerel hâkimiyetler arasında Selçukluların kuruluşlarının meşruiyetleri ile ilgili bilgilerin, bu araştırmaya aktarılmasıdır. Bu konu gerçekten de görmezlikten gelenebilir önemsizlikte değildir, çünkü bir tarihsel değişim modelini, sosyal ve siyasal dönüşümü ortaya çıkardığı gayet açıktır. Dandanakan Savaşı'ndan sonra hilâfetten hem cesaret ve meşru güç hem de onu örnek almak, Selçuklular için başlıca siyasal kılavuz olmuştur. Sonuçta Tuğrul Bey, Oğuzlarıyla beraber bir çırpıda Bağdat'a hâkim olmuş, hilâfetin İslâm dünyası üzerindeki siyasal ve dünyevî etkilerini de sınırlı boyutlara indirgemmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Selçuklu, Tuğrul Bey, Oğuzlar, Dandanakan, Gazneliler.

### Abstract

It is an unquestionable fact that Saldjukians has got deep social, cultural and political impact in the Turkish-Islamic history. In very general outline; Saldjukian states are the political organizations that re-established Islamic World from eleventh century to fourteenth century. In addition to the role they played in Turkish-Islamic history their most admirable side is the political legislation policy that they followed step by step beginning from their establishment. Our aim by

\* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

researching this legislation process is to convey the information about Saldjukian states legislations beyond all the emirliks, sultanliks and other local states from main sources. This subject is unignorable because it is obvious that this process revealed a historical transformation model and a social-political change. After Dandanakan War the main political guide for Saldjukians became taking legitimacy and courage from caliphate. After all Tugrul Bey and his Oghuz tribes took the domination of Baghdat very quickly and reduced the political and secular effect of the caliphate on the Islamic World.

**Keywords:** Saldjukians, Tugrul Beg, Oghuzs, Dandanakan, Ghaznavids,

## Giriş

*Gönlü her zaman adaletle dolu olan kimse,  
talihi sayesinde,muzaffer ve şâd olur.  
Râvendî*

Yazımıza İbn Hassûl'un *Tafdilü'l-Etrâk* adlı eserinde Tuğrul Bey hakkında söylediği şu sözlerle başlayalım: *“Türkler bu pâdişâhın şahsında adli yer yüzüne şamil olmuş ve ünü doğu ve batıyı tutmuş ve kendisinden sonra hiç kimsenin liyakat kesbedemeyeceği bir mülk kendisine verilmiş ve kendisinin yüceliği nisbetinde kendisinden evvel hiçbir hükümdâr görülmemiş ve her Müslime taati taayyün etmiş ve gizli ve açık onun dostluğundan ayrılmamak ve gece ve gündüz onun nusrata mazhar olması duasını dilden düşürmemek farzolmuş bir zat bulmuşlardır.*

*Bu zatın gözümüz ile gördüğümüz ve kulaklarımız ile işittiğimiz adil ve ihsanının asarını ve Allahın rızasının nerede olduğunu araştırmasını ve hiddet ve sükûn hallerinde Tanrı'ını kullarına merhamet ve şefkatini ve kendisinden evvelki hükümdârlar nazarında ehemmiyetli sayılan mal ve akaret istihkârını aşağıda zikredecek ve bunları temellük, riya, kizb ve tahminden ari olarak söyleyeceğiz. Çünkü bizim bir havi ve tamamımız ve riyâkârlığa bir ihtiyacımız yoktur. Maksudumuz zati itibarıyla matlup olan sıtk-u saadet ve hakk-u hakikat yoluna gitmek ve bu pâdişâhın eyyamında nail olmuş olduğumuz rahata teşekkür etmiş ve bu nimetin hakkını ödemiş olmaktır”<sup>1</sup>.*

Peki tarih benzeri görülmedik bu hükümdâr hakkında başka ne söyleyebilirdi ? Aslında bu Tuğrul Bey'in siyasetinin yönü ve kurduğu devletin mekanizmasıyla ilgili bir sorudur. Zira, şu temel soruya yanıt aramak ihtiyacını duyduk: Selçuklular üç güçlü devletin -Samaniler, Karahanlılar, Gazneliler- arasında sıkışmış, tazyik ve baskıya maruz kalmış, sabit bir yurdu bulunmayan göçebe kabileler toplumundan bir cihan imparatorluğu haline nasıl gelebilmiştir? Bu soruyu Türk tarihinin karakteristik özünüyle ilişkilendiren şey, bize kadar intikal eden yazılı kayıtların, Selçuklu hükümdârlarının adalet ve nizâm-ı âlem anlayışları açısından birbirini teyit etmeleridir. Şubeleriyle birlikte düşünüldüğünde, Selçuklular 1040'dan

---

<sup>1</sup> Azzavî, 1940: 261 vd.

1310'da kadar 270 sene gibi aslında bir imparatorluk için pek de uzun olmayan bir süre egemen olmuşlardır. Fakat, bu süre içerisinde Selçuklu bünyesinde yer alan Türk topluluklarının sosyal hayat ve siyasal faaliyet gösterme biçimlerinde çok köklü değişiklikler olduğu da bir gerçektir. Sözüün sırası gelmişken, bu özel değişime hizmet eden İslâmî siyasal kültür ve medeniyetin tesirlerini de zikretmek gerekmektedir. Ayrıca, biraz tereddütlü olsak bile, Selçuklu İmparatorluğu bünyesindeki muhtelif menşeli insan topluluklarının (Türk, Arap, Kürt, Fars, Rum, Afgan, Deylemlî vs.) ortak sosyal hayat hususiyetleri üzerinde odaklanan, belli bir sosyal antropolojinin anlamsız kılınmasının da bu etken unsurun tesiriyle gerçekleştiğini ilave etmeliyiz. Bizler tarihçi olarak, ilgi ve alakamızı kalıcı kültür unsurlarında toptasak bile, tarihsel değişime ve bu değişimde bileşenler ile sentezlerin bulunduğuna inanmadığımız sürece, neyin veya nelerin değiştiğini ve sentezlendiğini anlamakta güçlük çekeriz.

Bu hususu biraz açıklamakta fayda var. Selçuklu toplumunun tarihsel evrimini izlemenin gayesi, elbette gelecekte Osmanlı Beyliği'nin nasıl kurulmuş bulunduğunu önceden keşfetmek değildir. Mevcut tarihi kayıtlar temel önem arz etmekle beraber, Selçukluların siyasal eylem alanındaki başarılarını, sadece askerliğe, göçebe hayat tarzına ya da Oğuz kavminin üli'lemre itaat anlayışına dayandırmak istemeyen bir tarihçinin gözünde, bu durumu değiştirmez. Bir müsabaka hakkında, tarihçinin bize anlatabileceği yegane mutlak sonuç, bu müsabakanın yapılmış olduğudur. Dolayısıyla Selçuklu toplumunun kaderiyle ilgili araştırmalarımızda ulaştığımız sonuçların haklı dayanaklarını, tam ve doğru olarak belirlemek çoğu zaman imkansız gibidir. Selçukluların hedefini, ister siyasal ve toplumsal olarak medeni bir inkişaf kaydetmek, ister emperyal bir topluluk yönetmek, ister dünya nizâmı tesis etmek, isterse başka herhangi sosyal ve siyasal kazanç elde etmek olarak telakki edelim, tarihsel sonuç değişmemektedir. Bizim tarihçi olarak yapabildiğimiz şey yalnızca gizil veya atıl halde kalmış sonuçları bulup ortaya çıkarabilmektir. Bu bakımdan Selçuklulardaki ilk en önemli dönüşümün Dandanakan Savaşı ile husule geldiğini kabul etmek eğilimindeyiz. Bununla birlikte Selçuklular, dini ve idari bakımdan kendilerinden önce mevcut olan İslâm medeniyeti ananelerine sahip olup, onu devam ettirmişlerdir. Bazı Avrupalı Haçlı Seferleri tarihçilerinin tasvir etmek istediklerinin aksine olarak, Türkistan'dan Akdeniz sahillerine uzanan Selçuklu fütühatı, Rusça eserlerde müteaddiden ifade edilen "vahşi-savaşçı" kabilelerin yağmacı ve tahripkâr istilâlarına hiç benzememektedir.

### **Tuğrul Bey'in Tahta Oturması**

*Eğer iki kardeş birbirine sırt verip yardımlaşsın,  
dağın gövdesinden bir avuç toprak kalır.*

Râvendî

Selçukluların kendi bünyesindeki iç şartlar ve devletlerarası dış şartlar açısından, Selçuklu Oğuzlarının kaderinde yeni bir perde açan Dandanakan sonrası devir, sosyal ve iktisadî bakımdan harap olan bir kıtadan, Horasan kıtasından günümüze kadar gelecek olan bir tarihin temellerinin atıldığı devir olmuştur. Bu tür bir ifadeyle, bizim Selçuklulara yüklediğimiz ve de ondan türetebildiğimiz mütea-

kip asırlardaki muhtelif Türk devletleri kast edilmektedir. Tarihçi olarak bizim yapabileceğimiz, genelde Türk dünyasındaki değişimin, özelde ise Oğuz kabilelerinin birkaç yüzyıl içerisinde azami derecede hızlanmış ve kapsamlı dönüşümlerinin mahiyet ve tesirlerini keşfedebilmektir. İşte Dandanakan dönemindeki Selçuklu toplumuyla, onun gelecekteki başarıları arasında ilintili olan şey aslında budur. Yani Selçukluları dünya tarihçilerinin gözünde son derece önemli ve müstesna bir mevkiye koyan şey budur. Çünkü, Selçuklu hükümdarları kendi hâkimiyet telakki-lerini, dünya nizâmını ve adaleti sağlama temelinde şekillendirmiş, üstelik bu çerçevede Selçuklu bünyesinde bulunan ve daha sonra göç suretiyle bu bünyeye intikal edecek olan Türk kavimlerinin sosyal ama milli hususiyet taşıyan değişim ve dönüşümlerini gerçekleştirecek ortamı hazırlamışlardır.

Bu hususta Selçukluların Nîşâbûr'u 1038 yılında ilk fethettiklerinde, Tuğrul Bey'in ana bir üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın<sup>2</sup>, şehir halkına söylediği şu sözler oldukça manidardır: “*Gönlünüzü kuvvetli tutmanız lazımdır. Zira, şimdiye kadar ufak insanlardan sadır olan yağma ve intizamsızlık nevinden olup bitenler zaruri idi. Şimdi ise adil bir padişah olan Tuğrul ise kendi has adamları ile buraya incektir.*”<sup>3</sup>. İbrahim Yınal'ı müteakiben Tuğrul Bey, 429 senesi Ramazanında (Haziran 1038) Nîşâbûr'a gelip, Şâdyâh<sup>4</sup>'da Mesûd b. Mahmûd'un tahtına oturduğunda, şehir halkında kaynaşma ve huzursuzluk başlayınca, halkı teskin için münadiler vasıtasıyla şöyle buyurulmuştur: “*Şehir sâkinleri ve reâyâdan hiç biriyle işimiz yoktur ve hiçbir yaradılmış incitilmeyecektir.*”<sup>5</sup>.

Yukarıda İbrahim Yınal'ın sarf ettiği bu sözlerin mefhumu nedir? Bize göre bu sözlerin amacı, kısa bir geçmişte yaşanmış olan çapul hareketlerinin mahiyetini açıklamak ve kendilerinin getireceği şimdiki adil nizamla bağ kurmaktır. Görülebildiği kadarıyla Selçuklularda kendilerini, “ufak insanlar” olarak nitelendirdikleri önkemilerin, halk üzerindeki baskısını ortadan kaldırmaya ve yeni bir dünya nizamı kurmaya temayül ettiren bir telakki vardır. “Küçük insanların”, Selçukluların

---

<sup>2</sup>Selçuk'un birkaç çocuğu vardı. Bunların sayıları ve adları hususunda tarihçiler arasında ihtilaf vardır. Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni (1381: 426)'ye göre Selçuk'un adları İsrail, Mikail, Musa ve Yunus adında dört oğlu vardı ki burada zikredilen Yunus aslında Yusuf'dur. Ebû'l-Fida (tarihsiz: 234) ve İbnü'l-Esir (1987: 362) ise yalnız üç isim veriyorlar: Arslan, Mikail ve Musa. Mirhond (1358: 653) Mikail, Musa ve Arslan Yabgu diye saymakta ve genç yaşta ölen başka bir oğlundan da bahsetmektedir ki bu da Yusuf adlı dördüncü oğludur. Bondârî (1999: 6) ve El-Hüseynî (1999: 12)'ye göre de Selçuk'un dört oğlu olup, dördüncüsü Yınal unvanlı Yusuf'dur. Keza Reşidüddîn Fazlullah (1999: 5) da Yusuf'u zikretmiştir. Bu itibarla Selçuk'un üç oğlunun mevcudiyeti muhakkak oluyor. Gördüğümüz gibi bazı kaynaklarda Selçuk'un dördüncü oğlu olarak Yusuf Yınal zikredilmektedir. Yınal veya İnal, aslında şahıs adı olmayıp, hanedana mensubiyeti gösteren tegin (şehzâde, melik) anlamında bir unvandır. Anlaşıldığına göre Yınal'ın asıl ismi Yusuf'dur. Yusuf bilhassa, aynı unvanı devam ettiren oğlu İbrahim dolayısıyla bilinmektedir. İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'in amcasının oğlu ve aynı zamanda ana bir üvey kardeşi idi. Demek ki, Türklerdeki eski bir gelenek uyarınca ya Tuğrul Bey'in annesi, Mikail'in ölümünden sonra Yusuf ile evlenmiş, ya da Yusuf'un ölümünden sonra Mikail ile evlenerek zikredilen kardeşler dünyaya gelmiştir. Bunlardan hangisinin büyük olduğu bilinmediğinden, hangi ihtimalin daha doğru olduğu da kesin değildir. Geniş bilgi için bk. İ. Kafesoğlu, 1958: 118; Karş. Mevdûdî, 1971: 73.

<sup>3</sup>Beyhakî, 1383: 519; Karş. M. Altay Köymen, 1993: 262.

<sup>4</sup>N. Frye (1979: 413 vd.), Şâdyâh'ın Nîşâbûr'un tam 47 mahallesinden biri ve Abdullah Tahîr'in makamı olduğunu belirtmektedir. Yakûb b. Leys burayı tahrîp etmişti; Zekeriyâ el-Kazvîni (1366: 168 vd.) de Şâdyâh'ın, Nîşâbûr yakınlarında olduğunu söylemektedir.

<sup>5</sup>Reşidüddîn Fazlullah: 2010: 88.

henüz devlet olmadan önceki yaşamlarını nasıl etkilediğinin büyük bir kısmı kaynaklardan öğrenilebildiği içindir ki, adalet nizam duygusuna, Selçukluların Nîşâbûr'un fethinden yaklaşık iki yıl sonra gerçekleşen Dandanakan Savaşı sonrası tarihinde daha sık rastlanmaktadır.

Selçuklular Nîşâbûr'da Hicrî 428 ila 455 yılları arasında, 429 ver 430 yılları hariç olmak üzere hemen hemen her yıl para bastırmışlardır. Selçukluların 428'de Nîşâbûr'da bastırdıkları ilk dinar Tuğrul Bey adına olup, şehre girişinin ansına basılmıştır. Kaynaklarda her ne kadar Tuğrul Bey'in Nîşâbûr'a girişi 429 Hicrî yılı olarak gösteriliyorsa da, elde bulunan sikkenin yegâne örneğinin üzerindeki tarih 428'dir. Demek ki, bu tarihteki ilk fethin ardından Gazneliler şehri tekrar geri almışlar ve Tuğrul Bey adına önceden kesilen sikkeleri battal etmişlerdir<sup>6</sup>. Bu durumda İbnü'l-Esîr'in ikinci verdiği tarih olan Hicrî 428, ilk sikkenin tarihi ile örtüşmektedir. 431 tarihli sikke ise Dandanakan'dan sonrasına aittir<sup>7</sup>. Aslında İbnü'l-Esîr, Tuğrul Bey'in Nîşâbûr'a ilk girişini 429 yılı olayları arasında gösteriyorsa da, daha sonra "Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Sırayla Haberleri" başlığı altında aynı olayın 428 Şaban ayında (Mayıs-Haziran 1037) yılında vuku bulduğunu kaydetmektedir. Buna göre Nîşâbûr'da hutbe "es-Sultanu'l-muazzam" unvanıyla Tuğrul Bey adına okundu, bu arada muhtelif yerlere nâibler gönderildi<sup>8</sup>. Tuğrul Bey anılan tarihte Nîşâbûr'u ele geçirdikten sonra kendisini sultan ilan etmişti, ancak bu unvanı resmî olarak Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra kullanmaya başladı. Tuğrul Bey kendi adına 433 (1041/1042) yılında bastırdığı altın sikkelerde "el-emîrü'l-ecell" adını almıştı. "sultan" unvanına ise 438 (1046/1047) yılında basılan paralarda rastlanmaktadır<sup>9</sup>.

Nümizmatik ilminin tarihin daha doğru olarak anlaşılması yönündeki katkılarının da göz ardı edilmemesi gerektiği burada bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Tuğrul Bey'in Nîşâbûr'a girişi hususunda İbnü'l-Esîr'in neden iki farklı tarih ve Selçuklu tarihinin hulasasını yaparken, sikke ile örtüşen doğru tarihi verdiği konusunda ise bir yorum yapamıyoruz. Buna karşılık müellifin vermiş olduğu başka bir bilgi daha dikkat çekicidir. Bu noktada Tuğrul Bey adına Nîşâbûr'da hutbe okunması ve hutbede onun sultan olarak anılmasının açıklaması ise ayrı bir muammadır. Zira, İslâm dünyasında bir egemen hükümdârın sultan unvanıyla anılması ancak halîfenin tasdiğiyle gerçekleşebilecek bir olaydır. Bu keyfiyetin açıklanabilmesi, Tuğrul Bey ile Halîfe el-Kaa'im (1031-1075) arasındaki ilişki sorununu gündeme getirecektir. Bu ilişkinin, siyasal ve geleneksel anlamda belirli bir doğrultuda ilerlediğinden, hatta İbnü'l-esîr'in 429 yılı haberleri arasında verdiği bilgiye bakılırsa, Turul Bey'in Nîşâbûr'a ulaşmasından sonra halîfenin elçileri gelmiştir. Halîfe, Nîşâbûr, Rey, Hemedân ve el-Cibâl'deki Oğuzlara haber gönderip, onları yağmacılık, katil ve tahribattan men ediyor ve onlara bu konuda nasihatte bulunuyordu<sup>10</sup>. O

<sup>6</sup> "Battal etme" sikkenin üzerini çizerek geçersiz kılmaya denmektedir.

<sup>7</sup> Sadi S. Kucur, 2005: 1599.

<sup>8</sup> İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 367.

<sup>9</sup> E. Merçil, 2009: 389; S. G. Agacanov, 2006: 103.

<sup>10</sup> İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 350.

halde bu çerçevede halîfenin, o tarihlerde yükselişe geçen Selçukluların siyasal meşruiyetine ve Horâsân ve İran bölgesinde sosyal düzeni sağlamaya yönelik bir girişimde bulunduğu hükmedilebilir. Hiç şüphesiz bu teşebbüslerin altında yatan gaye ve sebepler de o tarih kesitinde Selçuklu Oğuzlarının giderek daha etkin bir şekilde kendilerini egemen olarak hissettirmeleriydi. Açıkçası, muazzam bir askeri güce sahip olan Gaznelilerin hâkim bulunduğu kaleleri zapt etmek, Selçuklulara uzun ve meşakkatli bir sürece mal olmuştu. 1037'ye gelindiğinde Gazneliler, tarih sahnesinde biraz daha fazla yer işgal edebilmiş durumdayken, Dandanakan Savaşı sonrası, Selçuklulara taarruzu bırakıp tamamen geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Netice itibarıyla Nîşâbûr'a girişlerinden sonra Selçuklularda, genel olarak Selçuklu Devleti'nin siyasal ve sosyal gelişmesinin, adalet ve nizâm duygusundan ayrılamayacağı telakkisinin mevcudiyeti, ciddi biçimde reddedilemeyecek bir tarihi olgudur. Bunun tersi doğrultusundaki bir kanaat, yani Selçukluların basit birer katıksız ganimet arayıcısı oldukları şeklindeki görüşler ise, bir oymaktan nasıl bir cihan imparatorluğu haline dönüşebildiklerine dair, akıl almaz başarılarının yarattığı soru işaretlerinde temellenmektedir. Profesyonel üniversitelerin, siyaset okullarının bulunmadığı bir devirde Tuğrul ve Çağrı Beylerin, Alparslan'ın, Melikşâh'ın niyetlerinin esasen siyasal olmadığını tartışmanın da bir anlamı olmaz. O devirde sosyal bir tabaka olarak reâyânın fethedilen yerlerle orantılı olarak sayısının gittikçe çoğalması sonucunda, reâyâ ile sosyal ve siyasal kararları alan yönetici kişiler arasındaki uçurumun genişlemesi, yöneticilerin kendilerini gittikçe daha bağımsız hâkimler olarak görme eğilimlerini güçlendirdiği de söylenebilir. Yani Selçukluların kuruluş dönemindeki telakkiler, mevcut şartların zorunluluğundan kaynaklanan görüşler olarak, reâyâyâya hem adaleti hem de nizâmı garanti eden bir grup insanın keşfettikleri gerçekler olarak sunulmakla, mevcut statükonun gücü büyük oranda artırılmıştır. Çok bilindik bir şekilde Selçuklu yöneticileri kendi siyasetlerini, reâyâyâya müdahale etmekten çok, eski düzene meydan okuyan beyanlarıyla güçlendirmeye çalışıyorlardı.

Selçuklular, kuruluşlarından sonra Horasan kentlerine, başlarında “Şihne“ denilen komutanların bulunduğu askeri garnizonlar yerleştirdiler. Bu garnizonlar kent ve çevresinin güvenliğini sağlıyor, özellikle Ayyarları sindirerek, asayişî yoluna koyuyorlardı. Selçuklular zayıflayana kadar, fityân veya ayyârın kentlerde etkili olamadı. Bunun yanı sıra, bu dönemde Selçuklular aşırı vergilendirmeden de kaçınmışlardır. Böylece tarım ağır ağır kendine gelmeye başlamıştır. İsfahan gibi bazı yörelere çeşitli nedenlere dayanarak vergi muafiyeti de sağlamışlardır. Bir taraftan da bayındırlık işlerine başlanmışlardır<sup>11</sup>.

Bu açıdan bakıldığında, İslam topraklarının doğusunda Selçuklular bir asayiş ögesi olarak ortaya çıkmışlardı ve bu onların genişlemesini de kolaylaştırdı. Zaten Müslüman dünyası parçalanmış durumdaydı. Eyaletlerde yöresel egemenler aileler kurarak yönetimi ele geçirmişlerdi. Selçuklular bu yöresel egemenleri yerle-

---

<sup>11</sup> Beyhakî, 1383: 593.

rinde bırakarak, sadece onları kişisel olarak Sultan'a bağlı hale getirdiler. Selçuklu vassalı olan egemen (emir) belli bir vergi veriyor ve gerektiğinde askerleri ile birlikte Sultanın yardımına geliyordu. Buna karşılık da Sultan yöresel egemeni koruma görevini üstleniyordu. Bu koruma sürekli aile içinde ve dışında taht kavgaları veren emirler için önemliydi. Eyaletlere veya bağımsız emîrlıklere huzur ve güven tekrar geliyordu.

8 Ramazan 431 Perşembe günü (23 Mayıs 1040) Dandanakan zaferinden<sup>12</sup> sonra Horâsân civarındaki bütün dağınık Oğuzların birleşmesiyle Selçuklular birdenbire kuvvetlendiler. Cihân hâkimi olma yolundaki Selçuklu reislerinde hükümdârlık tecelli etti ve Oğuzlar istiklâl kazandılar<sup>13</sup>. Görülüyor ki, Gazneliler Devleti'nin mağlup edilmesiyle, o zamanın beynelmilel ilişkileri de kökünden yeni şekiller alacaktır. Dandanakan Savaşı'nın cereyan ediş hikayesi ile ilgili tafsilata girişmeyeceğiz, çünkü M. A. Köymen bu konuda tatmin edici araştırmayı yapmıştır<sup>14</sup>.

Savaştan sonra Horâsân kıtası artık Selçukluların olmuş ve yukarıda Râvendî'nin nakletmiş olduğumuz kaydına göre Selçuklular hükümdârlık ve istiklâl kazanmışlardı. Fakat yaklaşık Horâsân'a girişlerinden itibaren geçen 15 sene içerisinde vukua gelen Oğuz-Türkmen akınları ve yağmaları, bir de Gaznelilerle yapılan savaşlar sonucunda bu bölge kıtlık ve yokluk içerisine düşmüştür. Normal zamanlarda bile kendisini besleyemeyen Nîşâbûr ve Herât gibi şehirler açlık ve yoksulluk içerisinde kalmıştır. Toprağı işleyemeyip kaçan köylüler, ayyar çetelerine katılmıştır. Meselâ, 7 yıl süren Oğuz akınları sonucunda Beyhak kasabasında surlarla çevrili bahçelerin dışında ekim yapılamaz olmuştur. Selçuklular Serahs-Merv yolu üzerindeki sulama şebekesini tahrip etmek suretiyle Dandanakan savaşını kazanmışlardır ama bunun sonucunda önemli bir tarım alanı çölleşmiştir. Kervanlar Dandanakan'dan korkmağa ve şehrin uzaklarından geçmeğe başlamışlardır<sup>15</sup>.

Bu konuda kaynakların verdiği bilgilerin doğru ve yeterli olduğu iddia edilemez, yalnız tarihi olayların cereyan ediş tarzlarından anlıyoruz ki, bu tür yıkımların yaşanmış olması imkânsız ve gerçekten uzak değildir. Köylerin boşalması ve tarım yapılamaması, arazi fiyatlarında büyük düşüşlere yol açmıştır. Nîşâbûr'da birkaç bin dirheme satılan değerli arazi, 100 dirheme satılamaz olmuştur. Birkaç buğday çuval karşılığında tarlalar elden çıkartılmıştır. Nîşâbûr'un küçük arazi sahipleri, yiyecek alabilmek için evlerinin damlarını bile söküüp, satmışlardır. Büyük zengin aileler bile sıkıntıya düşmüşlerdir. Bu karışıklıklar yüzünden, birçok dihkan küçük ve orta arazi sahibi statüsüne düşmüştür. Selçukluların dünya tarih sahnesine

<sup>12</sup>747 yılında Ebû Müslîm'in 70 askeri birliğini ağır layabilecek önemde bir sanat ve ticaret merkezi olan Dandanakan en son 1158'de Sultan Sancar'a isyan eden Oğuzların saldırısına uğramış ve o tarihten sonra şehrin adı bir daha duyulmamıştır. B. Zakhoder, 1954: 587; Dandanakan Savaşı hakkında en tafsilatlı eser olarak bk. Beyhakî, 1383: 566-584; Daha bk. İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 368-369.

<sup>13</sup> Râvendî, 1960: I, 100.

<sup>14</sup> M. Altay Köymen, 1993: I, 278-345.

<sup>15</sup> B. Zakhoder, 1954: 586.

çıkışları, şüphesiz doğuda ve batıdaki siyasal güç ve dengelerin değişmesine yol açmış, ekonomik ve sosyal yaşam alanında birçok değişiklikler ortaya çıkarmış ve bütün bunlar doğu ülkelerinin sosyal, kültürel ve etnik süreçlerine yansımıştır.

Görüldüğü ve görüleceği gibi, Selçuklular şimdilik, mağlubiyete uğrayan Gaznelilerin Horâsân kıtası üzerindeki mirasına sahip olmuşlardır. Gazneliler mağlup olunca Selçuklu şeflerinin gerçek bir devlet olma yolunda harekete geçmemele-ri için bir sebep kalmamıştı. Kaynakların ifadesiyle bu münasebetle Dandanakan zaferinden sonra Selçuklu başbuğları, savaş alanında atlarından indiler ve toprağa kapanıp Hak Teâla'ya şükrettiler. Sonra ovanın ortasında çadırlar kurulup, taht hazırlandı. Bütün ordu efrâdı ve ileri gelenler toplandı. Tuğrul Bey tahta oturtuldu. Horâsân 'ayân ve emîrleri gelip, Tuğrul Bey'i Horâsân pâdişâhı unvanı ile selamladılar. Ellerine geçmiş olan sayısız ganimetler aralarında taksim edildi. Türkistan 'ayânlarına, Ali Tegin Oğulları'na, Mâverâünnehir hâkimlerine ve diğer hükümdârlara fetihnâmeler yazılıp gönderildi. Tuğrul Bey'in pâdişâhlığı bildirildi. Horâsân halkı da bir sene için vergiden muaf tutuldu<sup>16</sup>.

Devletin yukarıda zikredilen kurultayından sonraki durumu tarihçiler açısından oldukça ilginç hususiyetler arz etmektedir. Demek ki, henüz kuruluş aşamasında bile Selçuklu hükümlerinin tek bir otoriteye dönüştürülmesi, devletin müteakip gelişme sürecinin doğrusal olmayan yönlerini; yani bu süreç içinde değişen ülüş sistemini kendi içinde gizlemektedir. Esir alınan mühim şahsiyetlerin Tuğrul Bey nezdine götürüldüklerine bakılırsa, Selçukluların başı Tuğrul Bey'dir. Kuruluş aşamasında devlet bir yandan merkezi bir iktidarın yönetimine bırakılırken, diğer yandan hanedan üyeleri, devletin büyümesinde yer almak üzere yeni topraklar fethetmeye memur edilmişlerdir<sup>17</sup>. Tarihçiler Selçuklu Devleti'nin gelişmesinin kronolojisinde, kuruluş sisteminin yeni aşamalarını, bazı açılardan önceki Türk devletlerinden farklı olan vasıflarını ve bir Türk-İslâm devlet modeli olarak, bu süreçte seküler dönüm noktaları olarak görülen mühim anları, fark edeceklerdir. Bu mihenk taşları iktisadi, siyasi ve kültürel açıdan anlamlıdır, çünkü bir Türk-İslâm devleti olarak Selçukluların, geleneksel ülüş sisteminin zayıflıklarından kurtulup, merkezi bir yapılanmaya doğru gitmek istedikleri bir vakıdır.

Selçuklu hâkimiyetinin bu başlangıç döneminde Selçuklu Türkmenlerinin yaşadıkları bölgede bütünlüklü bir siyasal model kurmalarının niteliği nedir? Bu konudaki düşüncelerimizi yukarıdaki şemaya bakarak ortaya koyma zorunluluğu hissettiğimiz için, Oğuzların, hususen de Kınık boyunun, boy ve bey teşkilatı ve telakkisi içinde liderlik konusunda tam bir birlik ve uyum halinde olduklarını kabul etmek eğilimindeyiz. Başka bir ifadeyle, bu sırada cereyan eden önemli hadiselerin açıklanması hususunda Oğuz boy ve bey telakkisine atıfta bulunmayan hiçbir tarih tartışmasının ciddiye alınmasından bahsetmek doğru değildir. Bu çıkış noktası, özünde Tuğrul Bey'in tahta oturmasını bütün diğer Oğuz beylerinin kabul ettiği

<sup>16</sup> Beyhakî, 1383: 593; Karş. İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 369. Bu kaynağa göre, savaştan sonra Çağrı Bey, ganimetleri adamları arasında paylaştırdıktan sonra, Mesûd'un otağına girip, tahtına oturmuştur.

<sup>17</sup> Ülüş telakkisi hakkında geniş bilgi için bk. Osman G. Özgüdenli, 2006: 55.



gibi, Oğuzların tarihi “bey geleneğiyle” ilgilidir. Zira bu anlayışın geçerliliği ve devamı ile ilgili olarak tarihi kaynaklarda bu cihân pâdişâhı “Tuğrul Bey” olarak zikredilecektir.

Devletin idari olarak hangi yönde ilerlediğini keşfetmek istiyorsak, aşamaları sıralamak yerine, gerçekten tarihsel bir analiz yapmak durumundayız. Bu konuda fikir ileri sürenler, farklı üsluplarıyla Selçuklu idari mekanizmasının gelişmesinde tarihsel bir yön bulunduğunu gören M. Altay Köymen’in çalışmalarına başvurmadan bir sonuca ulaşamazlar. Köymen, böylesi açıklama egzersizlerine girişirken, kurulan devletin mahiyetini anlamak bakımından, Tuğrul Bey’i tahta oturtan modele bakarak, devleti temsil yetkisinin tek başına ona ait olduğunu, kurulan devletin belli bir arazisinin olduğunu ve bu arazi üzerinde yaşayan tebasının bulunduğunu vurgulamıştır. Bu modelde yalnızca yerli halk yabancı ırktan olup, Selçuklular bunun üzerinde hâkim tebayı teşkil etmektedirler<sup>18</sup>. Burada vurgulanması gereken bir başka nokta da Tuğrul Bey’in yönetimin başına geçirilme kararının rasyonel bir şekilde ve geleneksel olarak kurultaydan çıkmış olmasıdır. Anlaşılan, Selçuklu ailesi arasından kişisel yetenekleri ve siyasi dehası tescil edilmiş olan Tuğrul Bey’in reisliği, siyasal ve sosyo ekonomik bir dönüşüm aşamasında olan Selçuklu Oğuzları adına kurultayı mutlu etmiştir. Tuğrul Bey, dayandığı ve içinden çıktığı Selçuklu Oğuzlarının beklentileri ve umutları ile birlikte kendi görüşlerini de tarihsel gelişme içerisinde uygulayabileceğine dair ilk işaretleri irad ettiği nutkunda vermiştir.

### **Eski Bir Türk Devlet Geleneği: Üleştirme**

*“Türk tarih ve belleğinde derin yapılanmanın düsturu”*

Dandanakan’ın muzafferî olan Selçuklular, devlet kurmaya girişirken hanelardan üyelerinden Çağrı ve Tuğrul Bey, amcaları Musa Yabgu, amcaoğulları, akrabaların büyükleri ve ordunun pehlivanları toplandılar. Birbirlerine uymağa karar ve söz verdiler. Dediler ki, “*Aramızda bir ihtilafın çıkmasından Allah’a sığınırız. O zaman şaşkın düşmanlar bize kahraman olur ve meşakkatle ele geçirdiğimiz mülk, elimizden çabuk gider. O zaman pişmanlık fayda etmez*”<sup>19</sup>. Râvendî, şu hikâyeyi bu toplantıyla ilgili olarak nakletmektedir: “*Duydum ki, Tuğrul Bey kardeşine bir ok verdi ve dedi: Kır. O, onun arzu ettiği gibi, oku parçaladı. Tuğrul Bey iki oku bir araya getirdi, aynı şeyi yaptı. Bunun üzerine üç tane verdi, güçlülükle kırdı. Oklar dört olunca kırmak imkânsız oldu. Tuğrul Bey dedi ki: Biz de tıpkı bu oklara benzeriz. Ayrı ayrı olduğumuz müddetçe, biraz kuvvetli olan herkes, bizi kırmağa, yemeğe kâs eder; fakat bir arada olursak, kimse bizi yenemez. Eğer aramızda anlaşmazlık çıkarsa, dünya ele geçirilemez, düşmanlarımız galip olur ve hükümdârlık elden gider.*”<sup>20</sup>.

<sup>18</sup> M. Altay Köymen, 1976: 17.

<sup>19</sup> Reşidüddîn Fazlullah, 2010: 92.

<sup>20</sup> Râvendî, 1960: I, 101.

Demek ki, Tuğrul Bey'e göre Oğuzlar, birlik olmayı başardıkları zaman, cihanı fethetmeyi umut etmelidirler. Selçuklular henüz boy teşkilâtı halinde iken İnanç Musa Yabgu hukuken, Tuğrul Bey de fiilen reislik yapmaktaydılar. Tuğrul Bey kurultayda henüz sultan değil ama hükümdâr olarak ilan edilirken, bütün yetkileri kendinde toplamış oluyordu. Tuğrul Bey, bir-iki okun kolaylıkla, birlikte ise zorlukla kırılması örneğini göstererek, Selçuklu ileri gelenlerine birlik konusunda mesaj vermiş, beyler de bu hususta yeminler yapmışlardır.

El-Hüseynî'ye göre, Gazneli askerleri Horâsân'dan çekilip, Selçuklu me-likleri yerleştiği vakitte, Çağrı Bey'e Nişâbûr'dan Ceyhun'a kadar -fethedebileceği memleketler de dahil olmak üzere- ülkeleri verdiler. Bilâhare Çağrı Bey, Harezmi, Buhara ve Belh'i feth ile bunlara ilhak etti. Tuğrul Bey'in anadan bir kardeşi olan İbrahim b. Yınal'a Kûhistân, Cürçân verildi. Ebû Ali Hasan<sup>21</sup> b. Mûsa Yabgu<sup>22</sup>, ya Herat, Bûşenc, Sicistân ve Gur ülkesi verildi. Bütün bunlar 430 (1038-1039) sene-sinde olmuştu ve Tuğrul Bey Irak'da bulunuyordu<sup>23</sup>. Paylaşım konusunda Beyhakî farklı bilgiler vermektedir. Bu müellife göre, Dandanakan savaşından sonra Selçukluların eline sınırsız miktarda altın, gümüş, hayvan ve kılık kıyafet geçmiş, onlar yüksek sesle ve Türkçe olarak "Bunu biz yaptık" demişlerdi. Bütün bunlardan sonra Tuğrul'un 1.000 süvari ile birlikte Nişâbûr'a, Musa Yabgu'nun Yınalılar ile Merv'e, Çağrı'nın da askeriyle birlikte Belh ve Toharistan taraflarına gitmesine karar vermişlerdi<sup>24</sup>.

Ancak, Beyhakî'nin Dandanakan sonrası üleştirme konusunda verdiği bilgilere kuşku ile yaklaşmak gerekiyor, zira Beyhakî, yukarıda zikrettiğimiz ve zikretmediğimiz diğer müelliflere uygun bilgiler vermemiştir. Gerçekten de diğer müelliflere göre Merv, Tuğrul Bey'in değil, Çağrı Bey'in idaresine bırakılmıştır. Doğrusu Tuğrul Bey sultan sıfatı ile Nişâbûr'u ve batıda fethedilecek beldeleri alıyordu. Çağrı Bey de Melik (hükümdar) sıfatı ile ve ordu kumandanı (ka'id alcayş) olarak, yine hükümet merkezi Merv olmak üzere, Ceyhun'a, Sarahs ve Belh şehirleri ile Gazne'ye kadar uzayan ülkelere sahip oluyor; İnanç Beg eski Türkçe unvanını (Yabgu) muhafaza ederek Herat merkezi ile Bûst, İsfizâr ve Sistân'a kadar alınacak vilâyetlerin hükümdarı oluyordu<sup>25</sup>.

Bu arada satır aralarında şu bilgiyi de kaydetmek gerekiyor ki, Mirhond'un bugün kayıp bulunan *Meliknâme*'den naklettiğine göre Gazneli Sultan Mesûd, Dandanakan savaşında Çağrı Bey tarafından mağlup edildikten sonra, Selçuklular bin kadar Gazneli kumandanı da esir almışlardı. Fakat, Çağrı Bey bu esirlere gayet iyi davrandı. Onları esir yerine koymayıp, kendilerine at, yiyecek hatta hediyeler

<sup>21</sup> Bazı müelliflerin Musa İnanç Bey ile oğlu Hasan'ın devletin kuruluşundaki mevki ve aldıkları payları karıştırdıkları ve hatta bazen onu Hasan Yabgu olarak zikrettikleri görülmektedir. Osman Turan (1993: 107)'a göre bu husus bu hânedân üyesinin kudreti ile alakalıdır. Nitekim evvelce Keş ve Nahşab arasındaki çölde bulunan Türkmenler Hasan'ın idaresinde idi

<sup>22</sup> Bu kurultayda İnanç Türkçe adıyla amca Musa, "yabgu" unvanını muhafaza etmiştir. Bk. O. Turan, 1993: aynı yer.

<sup>23</sup> El-Hüseynî, 1999: 12; Bondârî (1943: 6) bu taksimatı el-Hüseynî gibi nakleder.

<sup>24</sup> Beyhakî, 1383: 594.

<sup>25</sup> Osman Turan, 1993: 107.

dahi vererek, memleketlerine geri gönderdi<sup>26</sup>. Bu olay belki de Çağrı Bey'in, Horasan'ı Gazneli askerlerden temizlemenin, kendi gelişmelerine sağlayacağı muhtemel katkıların farkında olmasına bir işaret olarak görülmelidir. Selçukluların gerçekleştirdikleri bu icraat, aşağıdaki tarihçinin verdiği bilgilerden çıkardığımız sonuca göre, bilerek ve belli bir amaca hizmet için yerine getirilmiş olup, ülkeyi üleştirmenin bir basamağını teşkil etmiştir.

El-Hüseynî'nin yukarıda görev paylaşımı hususunda bahsettiği tarih şüphesiz Dandanakan savaşı öncesine tekabül etmektedir. Zaten müellif 430 Hicrî tarihini 530 olarak vermiş olmakla hataya düşmüştür. Çünkü bu tarih yüz yıl sonrasına rastlamaktadır. Fakat, nedense eserin mütercimi Necati Lugal, aynı sayfada Gazneli Sultan İbrâhim'in saltanat yıllarının tarihlerindeki yanlışlığı düzelttiği halde, bu yanlışlığı düzeltmemiştir. Zaten Selçuklu hânedân mensuplarının sahip oldukları ve ailenin ortak malı kabul ettikleri ülkeyi paylaşmaları, Dandanakan savaşından yani Hicrî 431 yılından sonra yapılmış olması gerekir. Ayrıca, kaynakların ittifakla yukarıda zikrettiğimiz toplantıdan sonra Halife el-Kaaim Biemrillah'a bir mektup yollandığından bahsetmelerinden Tuğrul Bey'in anılan tarihte Irak'da bulunmasının imkânsız olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynak tenkidini bir tarafa bırakacak olursak, Dandanakan savaşından bir süre sonra Merv'de toplanan kurultayda müşterek idarenin devam ettirilmesi fikrinin benimsendiği, fethedilen ve fethedilecek ülkelerin hanedan üyeleri arasında paylaştırıldığı anlaşılmaktadır. Hânedân üyelerinin Dandanakan savaşı sonrasındaki devletin kuruluş aşamasında hem bölgeleri, hem de askerî güç olarak dayandıkları Türkmen-Oğuzları paylaşmaları, eski Türk geleneklerine uygun düşmektedir. Ancak bu paylaşım sonucunda Tuğrul Bey'in merkezî otoriteyi temsil ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu gibi üç Selçuklu şefinin en önemli merkezleri paylaştıkları aşikardır. Bu liderler de dahil olmak üzere hânedân üyeleri, Türk cihân hâkimiyeti ülküsü mucibince ve merkeze de bağlı olmak üzere ülkeler fethetme görevini üstlenmişlerdir. Bu paylaşma keyfiyetinin hangi şartlarda ve nasıl gerçekleştiği hakkında kaynaklar tafsilatlı bilgi vermemektedir. Kaynaklarda kararın hânedân üyelerinin ve ileri gelenlerin yaptıkları bir toplantıdan çıktığı nazarı dikkate alınır, bunu Türk devlet geleneğine uygun bir kurultay olarak değerlendirmek ve adlandırmak kabildir. Bu husus da devletin kuruluşunda İslâmdan önceki Türk hâkimiyet anlayışının devam ettiğini gösteriyor.

Paylaşımında yer alan hânedân üyelerinin hangi hak ve sorumluluklara sahip oldukları ise ayrı bir sorudur. Hânedân üyelerinin en azından kendi bölgelerinde para bastırıp, hutbe okutabildikleri, hâkimiyet alametleri kullanabildikleri, fermân ve menşûr çıkarıp, komşu devletlerle savaş ve barış yapabildikleri tesbit edilebilmektedir. Bu durum merkeze şeklen bağlı yarı bağımsız devlet özelliğini yansıtmaktadır<sup>27</sup>. Bu üçlü yönetim tarzı gereğince, Çağrı ve Musa İnanç Beyler, kendi yönetim bölgelerinde Sultan Tuğrul'un adından sonra adlarına hutbe okutup, para

<sup>26</sup> Mîrhond, 1358: II, 663; Karş. İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 369.

<sup>27</sup> Osman G. Özgüdenli, 2006: 55 vd.

bastırabilecekleri gibi, saraylarının kapısında günde üç defa nevbet (bando) çaldırabilecekler ve başlarında da hükümdârlık alametlerinden olan çetr taşıyabileceklerdi. Bununla birlikte her ikisi, başkent Nîşâbûr'daki Sultan Tuğrul'a kesinlikle tâbi bir durumda olacaklardı<sup>28</sup>. Bu sebeple hutbede ilk defa Tuğrul Bey'in adı zikrediliyor; öte yandan sultan beş nevbet çaldırıldığı hâlde bunlar üç nevbet ile iktifâ ediyorlardı<sup>29</sup>.

Bu paylaşımda Oğuz-Türkmen başbuğlarının da görev aldığı bazı kaynakların kayıtlarından anlaşılmaktadır. El-Azîmî, bunlardan birkaçının adını vermektedir. Buna göre, Balhan, Irak, Yabgulu<sup>30</sup> Türkmenleri de denilen Navekiyye<sup>31</sup> Türkmenlerinin başbuğlarından olan Azizüddeve Kızıl Bey, beraberinde Boğa, Göktaş, Mansur gibi beyler olduğu halde Kâkûyeoğullarından Alâüddeve'nin elinde bulunan Rey kentini ele geçirecek, burada bir Türkmen beyliği kurmuştur. Kızıl Bey'e Azizüddeve lakabının verilmiş olması, Dandanakan Savaşı'na katılıp, Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna büyük hizmetleri dokunması dolayısıyladır. El-Azîmî ve İbnü'l-Esîr, Kızıl Bey'in 1041 yılında Rey şehrinde öldüğünü zikretmektedirler<sup>32</sup>. Üç Selçuklu başbuğundan sonra gelen büyük beylerden İbrahim Yınal'a Kuhistân, Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'a da Gurgan ve Damgan tahsis edilmiş idi. Lâkin başlayan merkezîyetçi gayretler dolayısı ile bu sonunculara ve diğer beylere böyle bir muhtâriyet verilmemiştir<sup>33</sup>.

Yukarıda anlattığımız, fakat İbnü'l-Esîr'in bahsetmediği kurultayda görev taksimi yapıldıktan, yani bu olaydan yaklaşık olarak 7 ay sonra Tuğrul Bey'in 431 yılı sonlarıyla 432 yılı başlarında (Kasım 1040) Nîşâbûr üzerine yürüyüp, şehri zapt ettiği anlaşılıyor. İbnü'l-Esîr'e göre Tuğrul Bey adamlarına şehri yağmalatmıştır. Bu sıralarda ayyâr denen işsiz güçsüz takımı Nîşâbûr halkına çok zarar vermişlerdi. Tuğrul Bey Nîşâbûr'a girince korkan ayyârlar, halkı yağmalamaktan, ırz ve namusa tecâvüz etmekten vaz geçtiler. Böylece halk huzur ve sükûna kavuş-

<sup>28</sup> A. Sevim-E. Merçil, 1995: 27.

<sup>29</sup> Bk. Osman Turan, 1993, 952.

<sup>30</sup> Selçuk'un ölümünden sonra eski Türk töresi gereğince, büyük erkek çocuk olan Arslan, Selçuklu ailesinin başına bey (baş-buğ) olarak geçmiş ve Yabgu unvanını almıştır. Yine töre gereğince, Arslan'dan sonra Musa inaç Bey, uzun bir süre Yabgu unvanını kullanmıştır. Böylece Arslan Yabgu, Selçukluların beyi durumuna gelmiştir; bununla birlikte ailenin diğer bireyleri, kendilerine bağlı Oğuz oymaklarının başında, yarı bağımsız bir durumda idiler. Bu sebeple genellikle Tuğrul ve Çağrı Beyler'e bağlı olan Oğuzlara Selçuklular, Arslan'a bağlı olanlara Yabgulular ve Yusuf Yınal'a bağlı olanlara da Yınallılar adı verilmiştir. Bk. Muzaffer Sağlık, 2007: 12.

<sup>31</sup> Gazneli Mahmud 1030'da ölünce 1029'da alınan Rey bölgesini yöneten oğlu Mesûd, tahta geçen kardeşi Muhammed'e karşı giriştiği mücadelede Balhan dağlarına kaçmış olan Oğuzların yardımına başvurmak zorunda kaldı ve Oğuz Beyi Yağmur'u hizmetine aldı. Onun isteğiyle dağlardaki Oğuzların Horasan'a inmesine izin verdi. Kızıl, Buka ve Göktaş gibi öteki Oğuz beyleri de Mesûd'un hizmetine girdiler. Bununla birlikte Mesûd, hükümdârlığı için tehlikeli gördüğü bu Türkmenleri etkisiz bir duruma getirmek amacıyla, onların ileri gelen beylerini öldürtmeyi planlamıştı. Bunun bir sonucu olarak Mesûd, Başta Yağmur Bey olmak üzere birçoklarını öldürtmesi üzerine, yaşamlarının tehlikeli bir duruma düştüğünü gören ve Balhan, Navekiyye veya Irak Türkmenleri adıyla anılan bu Türkmenler, Göktaş, Buka, Kızıl, Mansur gibi belli başlı beylerin idaresinde batıya hareket ettiler. Bunlardan bir bölüğü Irak-ı Acem'e başka bir bölüğü de Azerbaycan hâkimi Vahsudân ile işbirliğine girerek, bu ülkenin birçok bölgelerine yerleştiler. Ali Sevim, 1989: 16; Bu konularda yapılan özel çalışmalar için bk. Ali Sevim, 1965: 563-569; Ahmed Ateş, 1965: 517-525.

<sup>32</sup> Azîmî, 1988: 4; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 377.

<sup>33</sup> Bondarî, 1943: 6; Râvendî, 1960: I, 102; Zahîrüddîn Nîşâbûrî, 1332: 18; Nizâm el-Hüseynî, 1326: 37.

tu<sup>34</sup>. İbnü'l Cevzî de bu bilgiyi verdikten sonra, Oğuzların Rey'e girdiklerini ve bütün Horâsân bölgesinin hâkimi olduklarını eklemektedir<sup>35</sup>. İbnü'l-Esîr'in bu kaydından çıkardığımız sonuca göre Nîşâbûr'u yağmaladılar dediği Selçuklu askerleri, aslında Nîşâbûr halkını değil, şehirde serkeşlik yapan ayyârları yağmalamışlardır. Çünkü müellif, bir sonraki cümlesinde Tuğrul Bey'in şehre girmesiyle halkın rahat ettiğini belirtmektedir. Gerçi, yerli ve yabancı tarihçiler Selçuklu Devleti'nin teşekkülünün ortaya çıkardığı sosyal sonuçları farklı biçimlerde yorumlama temayülünde olmuşlardır. Ancak, fethettikleri bölgelerin gerçek egemenleri haline gelen Selçuklu askeri yöneticilerinin, bu bölgelerin feodal hâkimleri ile kurdukları birlik koşulları içerisinde, kesin bir üstünlük sağladıkları vakıadır. Bu keyfiyet, devlet bünyesinde yeni müesseselerin oluşmasına istinat noktası teşkil etmiştir.

Fakat, Gazneliler ile hesaplaşma bitmiş değildir. Dandanakan mağlubiyeti üzerine Gazne'ye dönen Sultan Mesûd, bozgunun bütün mesuliyetini kumandanlarına yükleyerek, onları idam ettirdi. Mesûd, Harezm hâkimini, Buhara ve Semerkand hanlarını Selçuklulara karşı kışkırtmaya çalıştı. Bu cümleden olmak üzere Karahanlı Arslan Han'a bir elçiyle mektup gönderip, yardım istedi ise de bu teşebbüsünden bir sonuç alamadı. Arslan Han, Toharistân'ı bir menşûrla Böri Tegin'e verip, onu Selçuklularla mücadeleye sevk etti ise başarısızlığa uğradı<sup>36</sup>.

İ. Kafesoğlu'na göre, yeni fethedilecek ülkelerin çeşitli bölgelerine gönderilecek hânedân üyelerinin önceden belirlenmesi de Türk-cihân hâkimiyeti ülküsünün bir uygulaması idi. Oğuz destânındaki ok motifi, Uygur efsanesinde kardeşlerin belli bölgelere sevk edilmesi, Göktürk kitabelerindeki zaptı düşünülen istikametlere tiginler tayin edilmesi ile ilgili kayıtlarla, Selçukluların Dandanakan savaşının hemen ardından toplanan mecliste, fütuhat yönlerinin ve buralarda görev alacak hânedân üyelerinin seçilmesi arasında bir benzerlik vardır<sup>37</sup>.

Bu görevlendirmeler ve hâkimiyet sahalarının hânedân üyeleri arasında paylaşımı konusunda elimizde herhangi bir menşûr veya fermân bulunmamakla beraber, tarihçilerin kayıtlarında bu hususla ilgili bilgiler mevcuttur. O sırada devletin bürokratik teşekkülü henüz gerçekleşmemiş olduğundan, Sultan Sancar devrinde olduğu gibi herhangi bir münşeât belgesi kaydından da söz edilemez.

### Meşruiyet yolunda

*Akil gibi yönetici, adalet gibi koruyucu,  
gerçek gibi kılıç, doğruluk gibi söz yoktur.*  
Ravendî

Selçukluların Abbâsîler ile ilk yakınlaşmalarını intac eden keyfiyet, Tuğrul Bey'in Nîşâbûr'u fethidir. Horâsân'da siyaset sahnesine çıkan Tuğrul Bey, henüz kurumsallaşmış bir devletin reisi olmamakla beraber, onun faaliyetlerinin ortaya

<sup>34</sup> İbnü'l-esîr, 1987: IX, 369.

<sup>35</sup> İbnü'l-Cevzî, 1312-1992: 277. Tuğrul Bey'in Nîşâbûr'a girmesi ve Oğuzların bütün Horasan'ı istila etmesi 432 (1040-1041) yılı olayları arasında zikrediliyor.

<sup>36</sup> O. Turan, 1993: 109.

<sup>37</sup> İ. Kafesoğlu, 1988: 349.

çıkardığı siyasi gelişmeleri yakinen izleyen Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillah elçi göndererek Tuğrul Bey'den elde ettiği zaferler sonrası yağma, katil ve tahrip yapmak yerine imar faaliyetlerinde bulunmasını istedi<sup>38</sup>. Tuğrul Bey de bütün Selçuklu ailesi ve Oğuzlar adına halifeye bir elçi göndererek isteklerinin yerine getirileceğini bildirdi. Dandanakan Savaşı sonrası da halifeye bir fetihnâme gönderdi. Selçuklu-Abbâsî siyasî ilişkilerinin ilk başlangıcını oluşturan bu fetihnâmede, Tuğrul Bey hem Selçukluların halifeye duydukları saygı ve bağlılıklarını bildirmiş hem de birçok devletin artık Selçukluların himâyesini istediklerini belirterek, Abbâsî Devleti'nin de Selçuklu himâyesine girmesinin faydalı olacağını îmâ etmişti. Tuğrul Bey, Rey şehrine yerleştikten sonra halife ile arasındaki karşılıklı mektuplaşmalar daha da sıklaştı. Bu durum sonrası halife Selçuklu Devleti'ni siyasî bir teşekkül olarak fiilen tanıdı ve meşruluğunu tasdik etti<sup>39</sup>.

Selçukluların halifeye gönderdiği bu mektubun metni Râvendî tarafından tam olarak verilmiştir: “Biz Selçukoğulları kullarınız, mukaddes peygamberlik huzur ve devletinin her zaman tarafdarı olan ve ona itaat eden bir kabile idik. Her zaman gâzâ ve cihâda çalışıyorduk ve büyük Kâbe'yi ziyarete devam ederdik. Bizim aramızda ileri gelmiş ve muhterem İsrail b. Selçuk adlı bir amcamız vardı. Yemînüddeve Mahmûd b. Sebüktegin onu, cürüm ve kabahati olmadan yakalayıp Hindistan'da Kalincâr kalesine göndererek, 7 yıl hapsedti. Nihayet o, orada ömrünün sonuna erip, öldü. Bizim akraba ve taallukatımızda bir çoklarını kalelerde mahpus tuttu. Mahmûd ölüp de yerine oğlu Mesûd geçince, memleket işleri ile uğraşmayarak, eğlence ile gezip dolaşmakla meşgul oluyordu. Muhakkak ki, Horâsân'ın meşhur ve ileri gelenleri, kendilerini himayemiz altına almamızı istedikler. Mesûd'un ordusu üzerimize geldi. Aramızda ilerleme ve gerilemeler, mağlubiyetler ve galibiyetler oldu. Nihayet iyi talih yüz gösterdi. Son defasında Mesûd büyük bir ordu ile bizzat üzerimize yürüdü. Tanrı'nun yardımı ve peygamberin temiz ve mukaddes huzurunun ikbâli ile bizim taraf galip geldi. Mesûd mağlup olup, zelil ve bayrağı baş aşağı gelmiş bir halde sırt çevirip kaçarak, ikbâl ile devleti bize bıraktı. Tanrı'nın bu vergisine şükür, bu yardımına hamd olmak üzere adalet ve insaf ile hareket ettik, zulüm ve adaletsizlik yolundan ayrıldık. Şimdi istiyoruz ki, bu iş din yolu ile Emîrü'l-mümînîn'in buyruğu ile olsun. Mesel: Hükümdârlığını dinine hâdim kılana her sultan inkıyad eder, dinini hükümdârlığına hâdim kılana hükümdârlığına her insan göz diker.”<sup>40</sup>

Selçukluların yeni kazanmış oldukları büyük zafer onlara bir hırsı da beraberinde getirmiştir. Onlar önceki Gazneli hâkimlerle kendilerini karşılaştırarak, başka bir deyişle elde ettikleri muazzam muzafferiyetin meşru sebeplerini sistemli bir şekilde izah ederek, bölgede mevcut olan sosyal ve siyasal huzursuzluklara da işaret etmektedirler. Anlaşılacağı üzere bu tür açıklamaların, güçlkle elde ettikleri

<sup>38</sup> M. Altay Köymen, 1979: 34-35.

<sup>39</sup> Selim Kaya, Ekim 2008: 2.

<sup>40</sup> Râvendî, 1960: I, 101 vd.

çarpıcı başarıyı desteklemek amacıyla, henüz ortada bulunan sorunları diplomatik bakımdan çözmeye yönelik olduğu gayet açıktır.

Bu mektubun hemen hemen aynı olan başka bir versiyonu tarihçi İlhanlı vezîri Reşîdüddîn tarafından kaydedilmekte, son kısmı şu satırlarla bitmektedir: “Onun (Sultan Mesûd’un) ümerâ ve orduları (leşkeriyân) kaç defa üzerimize geldiler. Bizimle onlar arasında defalarca harb u darb meydana geldi. Kâide-i devlet ve alâmet-i ikbâl olan nusret ve zafer, çoğu zaman bizimle oldu. Sonunda ‘Yardım ancak Allah’ın yanındadır<sup>41</sup>’ (ayetinde olduğu gibi) Allah’ın yardımı ve hazret-i mukaddes-i Nebvî’nin ikbâl ve yardımı ile zafer bizim oldu. Biz galip zapt eden olduk. Şükür bu bağış (mevhibet) ve nimete, hamd bu nusrete. Halk arasında saadet, adalet ve insaf ile hareket edip, zulüm ve cebr yolundan kaçındık ve istiyoruz ki, bu iş İslâm dininin kanun ve adeti üzere, halîfenin fermânıyla olsun. Bu mektubu mutemed Ebû İshâk el-Fukkât eliyle gönderdik.”<sup>42</sup>.

Ebû’l-Ferec’e göre ise Tuğrul Bey, Halife Kaaim’e 435 (1043) yılında bir elçi göndererek, şu sözleri iletmiştir: “Ben Arap saltanatının başında bulunan zatın bendesiyim. Hâkim olduğum bütün ülkelerde halîfenin adını ilan ettim. Ahaliyi seleflerim olan Mahmûd ve Mesûd’un velilerinin zulmünden kurtardım. Ben de herhangi bir suretle seleflerimin madunu değilim. Onlar da halîfenin bir takım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların evladıyım ve Hünlerin kral hanedanına mensubum. Bundan başka seleflerim derecesinde saygı görmekte beraber, bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırt eden meziyetlerin onlardan üstün olacağını sanıyorum.”<sup>43</sup>.

Sonuç olarak, bu meşruiyet denemesi için yazılan mektubun ya da mektupların muhtevası, Selçuklu liderlerinin gelecekte muhtemel hangi yaklaşımlar ve sorunlarla karşı karşıya kalacaklarını göstermesi bakımından taranmaya değerdir. Mektubun üslûbunun bir Selçuklu tarihçisi açısından, Selçuklu tarihinin kaynaklarının arşivsel-belgesel anlamda çok kısıtlı olmasından kaynaklanan üstün bir değeri vardır. Mektupta en çok dikkat çekilen konular ve sorunlar nelerdir? Selçuklu şeflerinin yapmak istedikleri şeyler nelerdir? Tüm bu sorular yanıtlanmadan bu çalışmada fazla ileri gidilebileceği söylenemez. Öncelikle şunu belirtmek gerekiyor ki, Selçukluların o şartlardaki konumları, siyasetin ve idarenin gerekliliklerini yerine getirme amacını taşımaktadır. Bu gayeye matuf olarak, Dandanakan Savaşı’ndan önceki Selçuklularla Gazneliler arasında geçen olayları tanımlama, Selçukluların meşru bir devlet olma yolunda ilerleme gayretine yöneliktir. Her şeyden önce halîfelik makamından bekledikleri yanıt, yazmış oldukları mektubun satır aralarında olgunlaşan cümlelerde ifade edilmektedir. Şimdi bir tarihçinin intibalarını aksettirdiği kadarıyla neler cereyan ettiğine göz atalım.

<sup>41</sup> Kurân-ı Kerîm, 3/126.

<sup>42</sup> Reşîdüddîn Fazlullah, 2010: 93; Bondârî (1999: 5) Dandanakan Savaşı’ndan önce gönderilen bir mektubu kaydetmişken, savaştan sonra gönderilen mektuptan bahsetmemiştir.

<sup>43</sup> Gregory Abû’l-Farac, 1987: 299.

Ebû'l-Ferec'in de kaydettiği gibi başında tuğra ve Türk hâkimiyet alâmeti olarak ok ve yay bulunan<sup>44</sup> mektubu güvendikleri bir adam olan Ebû İshâk el-Fukkaî eliyle halîfeye gönderdiler. Râvendî ve Reşidüddîn bu esnada vezîrin Ebû'l-Kâsım Bûzgânî olduğunu ve yukarıda el-Hüseynî'nin bahsettiği taksimatın halîfeye gönderilen mektubun yola çıkmasından sonra yapıldığını ilave ediyorlar. Bu taksimata göre, Çağrı Bey Merv'i merkez yapmış, Musa Yabgu Bûst, Herât, Sistân ve çevresine, Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd, Tabeseyn vilâyeti ile Kirmân taraflarına tayin edilirken, İbrahim Yınal, Çağrı Bey'in diğer oğlu Yakutî ve amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış onun yanında kalmışlardı<sup>45</sup>.

Tuğrul Bey'in temsilciliğinde Selçuklular adına yazılan bu mektupta özellikle Selçuklu Oğuzlarının Gaznelilerden çektikleri ızdıraplar anlatılıyor ve halîfenin muvafakatıyla, ülkelere adaletle hükmedecekleri vurgulanıyor. Ama mektubun asıl önemli noktası, kendilerinin Tanrı tarafından muzaffer kılındıklarından, devletin Tanrı tarafından onlara bırakıldığından bahs edilmesidir ki, bu husus Türklerdeki "kut" anlayışıyla birebir örtüşmektedir. Şüphesiz ki, mektubun asıl amacı kazandıkları büyük zaferden sonra Selçukluların kurmuş oldukları devleti ve elde ettikleri istiklâlî Abbâsî halîfesine onaylatarak meşruiyet sağlamaktır. Fakat, bu arada Türk hükümdârlarının Tanrı tarafından kut ile donatıldıklarına ve Tanrı tarafından tahta oturtulduklarına dair, geleneksel anlayışlarını da bu mektuba yansıtmışlardır.

Ebû'l-Ferec, yukarıda naklettiğimiz mektuptan başka, İbrahim Yınal tarafından Bağdâd'a gönderilen bir mektuptan daha bahsetmektedir: "*Tuğrul Bey, Horâsân ve Harezm'in hükümdârıdır. Kendisi bedevîlerin hac yollarında neler yaptıklarını ve Allah'ın evine ibadet için gidenlerin nasıl yakalanıp soyulduklarını haber aldığı için Bağdâd'a bir ordu göndermek için hazırlanıyor. Kendisini izzet-i ikram ve hediyelerle karşılayarak sulh ve müsâlemetin bütün dünyaya hâkim olmasını temin için hazırlanın.*"<sup>46</sup>.

Ünlü Selçuklu Vezîri Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* adlı eserinde bu konuda şöyle demektedir: "*Tanrı her yüzyılda ve halk arasında pâdişâhlık vasıfları ve övülmeğe değer vasıflarıyla bezediği birini seçer, dünya işlerini ve halkının barış ve sükûn içinde yaşamalarını ona tevdi eder*". Yine Nizâmülmülk'e göre hükümdâr kudretini doğrudan doğruya Tanrı'dan alır ve Tanrı adına saltanat sürer. Yeryüzünde kurulmuş olan bütün devletlerde bu özellik görülmekte, hükümdârlar kudretlerini ve yönetme haklarını Tanrı'dan aldıklarını iddia etmektedirler. Ayrıca Tanrı, birini hükümdâr olarak seçerken onun hangi ırktan olduğuna bakmamakta, sadece hükümdârlık yeteneklerine sahip olup, olmadığını göz önünde bulundur-

<sup>44</sup> O. Turan, 1945: 305-318; Ok ve yay, bu silahları kullanma konusunda büyük şöhrete sahip olan ve muasır kaynaklar tarafından "okçu millet" olarak vasıflandırılan Türkler için büyük önem arz etmektedir. Türkler bu silahları bir savaş araç-gereci olmasının ötesinde, önemli bir kültür ögesi olarak kabul etmişler, bu silahlar etrafında birtakım teamüller oluşturarak siyasî ve hukukî sembol olarak kullanmışlardır. Erkan Göksu, Spring 2010, 987.

<sup>45</sup> Râvendî, 1960: I, 102 vd.; Reşidüddîn Fazlullah, 2010: 96.

<sup>46</sup> Gregory Abû'l-Farac, 1987: 298.



maktadır. Nitekim Türk hükümdarları da Tanrı bağışısı yani kut yoluyla yeryüzündeki insanları yönetmekle görevli idiler<sup>47</sup>.

Ayrıca yukarıdaki mektupta Selçuklular, Gazne Sultanı Mesûd'un Horâsân'daki sorunlarla uğraşmayıp, zengin bir ülke olan Hindistan'a çekildiğini, Horâsân bölgesinde ticaret ve tarımın gerilediğini ima ederek, asayişin bozulduğunu belirttikten sonra Horâsân kentlerindeki ulemânın, büyük arazi sahibi dihkânların ve tüccârın kendilerine sığındıklarını belirtiyorlar. Tuğrul ve Çağrı Bey, adil idare ile can ve mal güvenliğini sağlama hususunda teminat verdikten sonra, Horâsân bölgesi 'ayânı onları kurtarıcı gibi karşılamışlardır. Yani Horâsân eşrafı, bu himaye karşılığında Selçuklulara vergi vermeye hazır görünüyorlar. Bu karşılığın sadece vergi vermekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda Selçuklu yönetimine gerekli olan bürokratik kadroları sağlamayı da ihtiva ettiği Ebû'l-Kâsım Bûzgânî gibi yerli dihkânlardan bir şahsın Tuğrul Bey'in ilk vezîri olmasından anlaşılıyor.

Bûzgân Sâlâr'ı görüleceği üzere, Selçuklu idaresinde yer alan yerli ve değerli şahsiyetlerden yalnız bir tanesi; yani ilkidir. Muasır Beyhakî, eserinde ondan genellikle Sâlâr-ı Bûzgân diye bahseder<sup>48</sup>. İbnü'l-Esîr'de kaydedildiği üzere, künyesi Ebû'l-Kâsım Ali b. Abdullah el-Cüveynî'dir<sup>49</sup>. Kûhistân'ın Kuzeydoğusundaki Bûzgân şehrinin sâlârı olarak zikri geçen bu zat muhtemelen Selçuklulardan önce Gazneliler namına bölgede devlet otoritesini temsil etmekte idi. Beyhakî ondan ilk bahsettiği yerde, onu Nîşâbûr'un ileri gelen şahsiyetlerinden biri olarak göstermektedir. Her halükarda O'nun, 1038 senesinin yazında, Muvaffak İmâm ve diğer 'ayân ile birlikte İbrahim Yınal'ı istikbâl edip, bazı görüşmelerden sonra Türkmenlerle birlikte Hürremek bağında ordugâh kuracak kadar, Gaznelilerin kötü idaresinden bıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu ve bunun gibi diğer hizmetlerine karşılık Tuğrul Bey'in, Selçuklu idaresinin vezirliğine ilk tayin ettiği kimse ise Sâlâr olmuştur. Hamdullah Müstevfî ve Râvendî, nihâî zaferden sonra Sâlâr'ın hala Tuğrul Bey'in vezirliğinde bulunduğunu kaydetmektedirler<sup>50</sup>.

Selçukluların yukarıda metnini verdiğimiz mektubu hilâfet makamına gönderdikleri Ebû İshâk el-Fukkâî adındaki şahıs ise, İmâd Kâtib'in bildirdiğine göre, nurlu yüzlü, fasih sözlü yani sözünü sohbetini bilen bir adamdı<sup>51</sup>.

Bondârî tarafından, Ebû İshâk el-Fukkâî'nin Bağdâd'a vardığı ve Selçukluların istediklerinin kabul edildiği kaydedilmekle beraber, bu zatın elçilik görevini nasıl icra ettiğine dair eldeki kaynaklarda malumat yoktur. Ancak, Selçukluların adı geçen şahsı, hemen zafer sonrasında yola çıkardıkları hususu kesin olarak bilinmektedir. Fukkâî'nin bu mektupla birlikte elçi olarak gönderilmesi, bu göçebe Türkmen-Oğuzların devlet idaresi ve siyasetin mahiyeti ve icaplarına ne derece

<sup>47</sup> Nizâmü'l-Mülk, 1999: 6.

<sup>48</sup> Beyhakî, 1383: 519, 520, 521, 532.

<sup>49</sup> İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 400.

<sup>50</sup> Erkan Göksu, 2011: 296; Râvendî, 1960: I, 102.

<sup>51</sup> Bondârî, 1943: 5.

vakıf olduklarını yansıtmaktadır. Demek ki, Selçuklu mümessilleri, devlet ve saltanat sahibi olmanın bilhassa meşru olarak halîfenin izin ve fermânına bağlı olduğunun şuurunda idiler. Çünkü o günkü şartlarda, bir bütün olarak addedilen İslâm dünyasında, karakteristik devletleşme ve meşrulaşma süreci, bu şekilde süregeliyordu. Halîfenin fermânı olmadıkça bir İslâm devletinin saltanatı meşru kabul edilmiyordu. Meselâ, İbnü'l-Esîr'in bir kaydına göre, Gazneli Sultan Mesûd b. Mahmûd'a halîfenin verdiği unvan "Seyyidü'l-Mülûk ve's-Selâtîn" dir<sup>52</sup>. İslâm dünyasının bu askeri, sosyal ve siyasal düsturu, aslında birbirlerine sınırdaş olan veya olmayan İslâm devletlerinin karşılıklı münasabetlerinin düzenlenmesi sorunundan kaynaklanıyordu. Hususen Selçukluların hilâfet makamı hakkındaki şahsî fikirleri bile, -kendileri askerî ve siyasî bakımdan ne kadar güçlü ve görkemli olsalar dahi- Müslümanların ilk halîfeden itibaren emîrülümünine gösterdikleri saygı düşüncesine dayanıyordu. Ayrıca Selçuklular, son bir kaç on yıldır geçirdikleri hızlı sosyal ve siyasal değişmelerin getirdiği ağır sorun ve sorumluluklara rağmen, her ne suretle olursa olsun, İslâm dünyası içerisinde (dârü'l-İslâm) dürüst ve adil birer Müslüman vatandaş olmanın, ancak halîfeye itaatle gerçekleşebileceğinin farkında idiler.

### Sonuç

Bu makaleyi yazmaktaki amacımız, yalnızca ve basit bir mantıkla geçmişin belirli bir tarih kesitinde keşif yolculuğu yapmak değil, aynı zamanda bununla birlikte geçmişle tarihsel ve kültürel bir ilinti sağlamak olmuştur. Ele aldığımız tarih kesitinde Selçukluların kuruluş döneminin sosyal ve siyasal büyük bir kısmı, kültürel ve düşünsel dünyalarının ise daha büyük bir kısmı bilinmediği içindir ki, bu dönemi araştırma dürtüsü bizi motive etmiştir. İlâveten, kendimizi geçmişin bu gizemli Oğuz-Türkmen oymaklarıyla özdeşlik babında bağlantılı hissetmemiz, bu motivasyonu artıran başka bir amil olmuştur. Fakat, merak ve hissiyatla beraber, tarihçiliğin haz veren donanımlarının da bir çok konuda yeterli olmayacağı açıktır. Ancak, bizim asıl bilmek istediğimiz, kuruluş sürecinde diğer Selçuklu reislerinin Tuğrul Bey'e nasıl ve niçin bağlı kaldıklarını, Tuğrul Bey'in İslâm Dünyası'nın değer sistemiyle nasıl bir meşru uyum sağladığını öğrenmektir.

Tuğrul Bey'in zamanla halîfeye sıhriyet kurmak istediği de bilinmektedir. Çünkü, o dönemde Selçukluların geleceğiyle ilgili pek çok sorunun çözümü halîfelikle kurulacak olan meşru ilişkilere bağlıdır. O gün mevcut olan pek çok İslâm devletinin geleceğini ilgilendiren hususlar, bilindiği kadarıyla halîfelik makamından alacakları meşruiyet vesikalarına göre şekillenmekteydi. Selçukluların kuruluşundaki gelişmeleri gözlemleyen bir tarihçi, Selçuklu beylerinin, peşlerinde sürükledikleri oymakların da meşruiyetini sağlamaya çalıştıklarını rahatlıkla sezebilir. Bu reisler, oymaklarının yaptıkları gayrimeşru hareketlerin bizzat farkında olduklarında dahi, eylemleriyle inançlarını birleştirerek, halîfelerin görmek isteyecekleri nizami bir toplumu kurmakta nasıl bir rol oynayacaklarının farkında idiler.

---

<sup>52</sup> İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 372.

Tabii ki, meşruiyet kazanmak ancak askerî zaferle mümkündür; bu tarihte hep böyle olmuştur, yani tarih muzafferlerin tarihidir. Kaynaklarda yazılmış, çizilmiş veya söylenmiş olan şeylerin çoğu bu nedenle açıkça mağluplardan ziyade galipler hakkındadır. Geçmişte olduğu gibi, bugün de tarihçi olarak görevlerimizden birisi, tarihi yapmayanların değil, tarihi yapanların tarihini yazmaktır.

İslâm tarihinin ve medeniyetinin farkında olmadan, Selçukluların kuruluş serüvenini anlamak şüphesiz eksik kalabilir. Bu meyanda Selçukluların, yaşamış oldukları bölgelerde şahit oldukları toplumsal bir huzursuzluğu gidermeye yönelik olarak, bir dönüşümü gerçekleştirdiklerine dikkat çektikleri, hilâfete yazdıkları mektuplardan anlaşılmaktadır. Yine de bizler tarihçi olarak, kaynaklardaki bilgilere bakarak, en azından Selçukluların kuruluş dönemine kadar bunun böyle olup olmadığından emin olamayız. Ayrıca, şimdiye kadar bu alanda yapılan çalışmaları gözden geçirdiğimizde, Ortaçağ Türk-İslâm tarihinin çok önemli olan bu devresiyle ilgili, gerçekten etkileyici ve geniş çaplı incelemelerin de kaynak yetersizliğinden dolayı yapılamamış olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen, Selçuklu tarihinin, İslâm dünyasındaki değişim ve yapılanmanın özgün yönlerini ortaya çıkardığı için bile olsa, Ortaçağ tarihçilerinin başlıca ilgi alanlarından biri olarak kalması gerektiğine inanıyorum. Selçuklu devri kaynaklarından sınırlı saydakiler, toplumsal tarihi açıklamaya yaklaşmakla birlikte, bu konulara yoğunlaşan tarihler henüz tam anlamıyla incelenmiş değildir. Esasen tarihi malzemeyi içeren bu kaynakların incelenmesi, hem disiplinler arası ekip çalışmalarını hem de filolojik donanımlardan yararlanılmasını gerektirmektedir.

#### KAYNAKÇA

- AGACANOV, S. G. (2006). *Selçuklular*, Çev. E. N. Necef-A. R. Annaberdiyev, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ATEŞ, A. (1965). “Yabgulular Meselesi”, *Belleten*, XXIX, s. 517–525.
- AZİMÎ (1988). *Azimî Tarihi*, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44), Ankara: Yay. A. Sevim, TTK
- AZZAVÎ, A (1940). “İbn-i Hassul’un Türkler Hakkında Bir Eseri”, Çev. Şerafettin Yaltkaya, *Belleten*, C. IV, S. 14-15.
- BEYHAKÎ (1383). *Târih-i Beyhakî*, Neşr. Ali Ekber Feyyâz, Meşhed: Kitâbhâne-i Millî-i İran,
- BONDÂRÎ (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev. K. Burslan, Ankara: TTK.
- BONDÂRÎ (1943). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Çev. K. Burslan, Ankara: TTK.
- EBÛ’L-FİDA (tarihsiz). *el-Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer*, Neşr. Yahya Seyyis Hüseyin, 2. Cüz, Kahire: Dârü’l-Maarif.
- EL-HÜSEYNÎ (1999). *Ahbâru’d-Devleti’s-Selcukiyye*, Türkçe terc. N. Lugal, Ankara: TTK.

- EL-HÜSEYNÎ (1999). *Ahbâru'd-Devleti's-Selcukiyye*, Türkçe terc. N. Lugal, Ankara: TTK.
- FRYE, N. (1979). "City Chronicles of Khurasan", *Islamic Iran and Central Asia (7th-12th Centuries)*, London.
- GÖKSU, E. (Spring 2010). "Ok Ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/2, s. 986-1011.
- GÖKSU, E. (2011). "Târîh-i Güzîde'ye Göre Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi", *History Studies*, Volume 3/1, s. 290-300.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ö. Rıza Doğrul, Ankara: TTK.
- HAMDULLAH MÜSTEVFÎ-İ KAZVÎNÎ (1381). *Târih-i Güzîde*, Neşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran: Müessese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- İBNÛ'L-CEVZÎ (1312-1992). *El-Muntazam fî Târîhi'l-mülûk ve'l-Ümem*, XVII, Neşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İBNÛ'L-ESÎR (1987). *El-Kâmil fî't-Tarih*, IX, Türkçe terc. A. Özeydin, İstanbul: Bahar Matbaası.
- KAFESOĞLU, İ (1958). "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, s. 117-130.
- KAFESOĞLU, İ (1988). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KAYA, S. (Ekim 2008) "Selçuklular Döneminde Bağdat", *Akademik Bakış*, Sayı 15, s. 1-16.
- KÖYMEN, M. A (1993). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Ankara: TTK.
- KÖYMEN, M. A (1979). *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KUCUR, S. S. (2005). "A Study On The Coins of Tuğrul Beg, The Sultan Of The Great Seljuqs", *XIII. Congreso Internacional De Numismatica Madrid-2003 Actas - Proceedings - Actes*, Madrid, s. 1599-1608.
- MERÇİL, E. (2009). "Selçuklulara Devlet Teşkilâtı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- MEVDÛDÎ (1971). *Selçuklular Tarihi*, I, Çev. Ali Genceli, Ankara: Hilal Yayınları.
- MÎRHOND (1358). *Ravzatu's-safâ*, II, Neşr. Abbâs Zeryâb, Tahran: Çâphâne-i Mehâret.
- NİZÂM EL-HÜSEYNÎ (1326). *el-Urâzâ fî Hikâyeti's-Selcûkiyye*, Neşr. Karl Süsseim, Kahire.
- NİZÂMÛ'L-MÛLK (1999). *Siyâset-Nâme*, Çev. M. Altay Köymen, Ankara: TTK.
- ÖZGÜDENLİ, O. G. (2006). *Turco Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- RÂVENDÎ (1960). *Râhatu's-sudûr*, I, Terc. A. Ateş, Ankara: TTK
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH (1999). *Câmi'ü't-tevârîh (II. Cild, 5. cüz, Selçuklular Tarihi)*, Neşr. A. Ateş, Ankara: TTK.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH (2010). *Câmi'ü't-tevârîh (Selçuklu Tarihi)*, Terc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Selenge Yayınları.
- SAĞLIK, M. (2007). *Türkiye Selçukluları Devleti'nin Kuruluşuna Dair Meseleler*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SEVİM, A. (1965). "Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye Göre Navekiyye Türkmenleri", *Prof. Dr. Necati Lugal Hatıra Kitabı*, Ankara.
- SEVİM, A (1989). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK

- SEVİM, A.-MERÇİL, E (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat, Kültür*, Ankara.
- TURAN, O. (1945). “Eski Türklerde Okun Hususi Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Belle-ten*, Sayı 35, s. 305-318.
- TURAN, O. (1993). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ZAHİRÜDDİN NİŞÂBÜRÎ (1332). *Selçuknâme*, Tahran: Çâphâne-i Hâver.
- ZAKHODER, B. (1954). “Dandanakan”, Çev. İsmail Kaynak, *Belle-ten*, C. XVIII, Ankara: TTK, S. 72, s. 581-587.
- ZEKERİYYÂ EL-KAZVÎNÎ (1366). *Asârü'l-bilâd*, Farsça trc., Abdurrahmân Şerefkendî, Tahran.